

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**ODNOS NORMI, SAMOPOŠTOVANJA I AGRESIVNOSTI NA
PRIMJERU PRIPADNIKA NAVIJAČKE SKUPINE**

Diplomski rad

Maja Bašić

Mentor: Dr. sc. Margareta Jelić

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ:

1. Uvod	1
1.1. Agresivnost.....	2
1.2. Kategorizacija i socijalni identitet	4
1.3. Samopoštovanje.....	5
1.4. Grupe, grupni identitet, grupne norme	7
2. Cilj i problemi.....	12
3. Metoda	13
3.1. Postupak i sudionici	13
3.2. Instrumenti	14
4. Rezultati.....	17
5. Rasprava	22
5.1. Doprinos kolektivnog samopoštovanja u objašnjenju agresivnog ponašanja	22
5.2. Doprinos osobnog samopoštovanja u objašnjenju agresivnog ponašanja	23
5.3. Doprinos deskriptivnih i preskriptivnih grupnih normi u objašnjenju agresivnog ponašanja.....	24
5.4. Alternativna objašnjenja agresivnog ponašanja navijača	27
5.5. Metodološka ograničenja istraživanja	29
6. Zaključak	30
7. Literatura	31
8. Prilozi	33

Odnos normi, samopoštovanja i agresivnosti na primjeru pripadnika navijačke skupine.

Uz globalnu popularnost sporta, a posebice nogometa, ne čudi što danas imamo velik broj navijača i simpatizera sporta diljem cijelog svijeta. Iako situacija s nasiljem na nogometnim tribinama nije poput one u Engleskoj nekad, nogometni navijači i u Hrvatskoj su na lošem glasu. Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi odnos između grupnih normi, samopoštovanja i agresivnosti na primjeru pripadnika zagrebačke navijačke skupine Bad Blue Boys (BBB). Istraživanje je provedeno na 345 pripadnika skupine BBB te su u tu svrhu konstruirani instrumenti *Skala agresivnog ponašanja navijača* i *Skala subjektivnih grupnih normi*. Uz navedene, korištene su i *Revidirana skala samoprihvatanja i samokompetentnosti* te *Skala kolektivnog samopoštovanja*. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem pokazuju da kombinacija prediktora grupnih normi i samopoštovanja objašnjava 23.8% varijance verbalne agresivnosti i 7.9% varijance fizičke agresivnosti kod pripadnika BBB. Kolektivno samopoštovanje značajan je prediktor verbalnog i fizičkog agresivnog ponašanja, dok su deskriptivne norme važnije u objašnjenju verbalne, a preskriptivne norme u objašnjenju fizičke agresivnosti.

Ključne riječi: nogometni navijači, norme, samopoštovanje, agresivnost, Bad Blue Boys, grupe.

Relationship between norms, self-esteem and aggression on the example of the members of sport fan group.

With the global popularity of sport, and especially football, it is no wonder there is a large number of sports fans and supporters all over the world. Although the situation with violence on football bleachers is not like it once used to be in England, football fans in Croatia also have a bad reputation. The aim of this study was to determine the relationship among the group norms, self-esteem and aggression on the example of the members of the football fan group from Zagreb called Bad Blue Boys (BBB). The survey was conducted on 345 members of the BBB and for that purpose two instruments were designed: *The Scale of the Fans' Aggressive Behaviour* and *The Scale of Subjective Group Norms*. In addition to these, two other scales were used: *The Revised Collective Self-Esteem Scale* and *The Self-Liking/Self-Competence Scale*. The results show that the combination of group norms and self-esteem explains 23.8% of the variance of verbal aggression and 7.9% of the variance of physical aggression. While collective self-esteem is a significant predictor of both verbal and physical aggressive behavior, descriptive norms are more important in explaining the verbal, and prescriptive norms in explaining the physical aggressiveness.

Keywords: football fans, norms, self-esteem, aggressiveness, Bad Blue Boys, groups.

UVOD

Hladna zimska nedjelja. Vrijeme radnje - sredina veljače, mjesto radnje - Zagreb. Golemi nogometni stadion, jedan od simbola grada, okružen je specijalnom policijom. Gomila nastoji ući na stadion prije početka utakmice. Okupljaju se ispred, noseći boje svoga kluba, svim glasom najavljujući tko pristiže. Početak je utakmice, glavna tribina domaćih navijača pristojno je popunjena, a dvadeset i dvojica igrača istrčavaju na teren. Sudac daje znak za početak, no iz protesta se s glavne tribine domaćih navijača prvih 18 minuta ne čuje ništa. A zatim, po isteku tog vremena, počinje. Svim se glasom zaore i pjesme i uzvici i, kako su novinari jednog portala nazvali čitav događaj, „festival uvreda“. Na suprotnoj tribini nalaze se navijači suparničkog tima. Slika je identična. Odjeveni u boje svoga kluba, noseći transparente s njima važnim porukama i stavovima malo stoje, malo skaču na hladnoći punih 90 minuta. Publika se međusobno „časti“ nimalo časnim riječima, nadvikujući se tko će biti glasniji. Na tribinama, a i na terenu, u trenucima se vide zapaljene baklje i odzvanjaju zvukovi pirotehnike.

Gornji odlomak kratki je opis atmosfere jednog od ključnih nogometnih derbija sezone vječnih neprijatelja Dinama i Hajduka na stadionu Maksimir početkom 2018. godine. Što ima u nogometu da je kao jedan od najpopularnijih sportova na svijetu okupio toliki broj igrača, trenera, timova, ali i samih gledatelja i navijača? Zašto ljudi dolaze s drugog kraja države na temperaturama nižim od ništice kako bi stajali 90 minuta na tribini i bodrili svoj tim?

Nogomet se u Hrvatskoj počeo igrati još krajem 19. stoljeća, no tek je početkom 20. stoljeća osnovan službeni nacionalni nogometni savez – Hrvatski nogometni savez (HNS). Nakon toga je broj nogometnih klubova u Hrvatskoj rastao, a 1911. je utemeljen Prvi Hrvatski Građanski Športski Klub, danas poznat kao GNK Dinamo (GNK Dinamo, n.d.). Rane godine kluba bile su turbulentno razdoblje, ne samo zbog ratova, već i čestih promjena imena kluba koji je bio poznat i kao Croatia, no 2000. godine dogodio se povratak imena Dinamo i otad je klub poznat isključivo pod tim nazivom. Četrnaest godina prije povratka imena, po uzoru na mnoge inozemne grupe navijača, osnovana je grupa Bad Blue Boys (zvani skraćeno samo 'Boysi' ili BBB). Ona je, još i prije službenog

osnivanja 1986. godine, okupljala najodanije i najaktivnije navijače zagrebačkog kluba Dinamo. Današnji broj pripadnika i simpatizera skupine teško je točno saznati, no prema društvenim mrežama članova skupine, moglo bi ih biti i preko 30 tisuća.

Opis utakmice Dinama i Hajduka (Hajduk je također jedan od najpopularnijih i najvećih hrvatskih nogometnih klubova, osnovan 1911.godine) iz veljače ove godine samo je jedan od primjera navijačkog ponašanja i agresije koji se dugi niz godina odigravaju na tribinama zagrebačkog Maksimira. Kao svojevrsni početak nasilja i otpora na tribinama uzima se prekinuta utakmica s Crvenom Zvezdom sredinom 1990. godine, kada je došlo do većeg ozbljnijeg sukoba tadašnje milicije na jednoj strani i BBB-a i igrača kluba na drugoj. Taj je događaj, prema mnogima, jedan od više manjih okidača rata na našim prostorima i samog raspada nekadašnje Jugoslavije (Prnjak, 1997; prema Lalić i Biti, 2008). Kroz turbulentno razdoblje devedesetih, ali i početkom novog tisućljeća, BBB su stekli nimalo laskave titule kroz mnogobrojne neredne na tribinama (ali i izvan njih) i fizičko sukobljavanje s pripadnicima drugih klubova. Upravo zbog takvih izgređa pripadnike navijačkih skupina često se smatra huliganima, nasilnicima, agresivcima, vandalima i slično. Negativna konotacija samih navijačkih skupina i, u ovom konkretnom slučaju BBB-a, vjerojatno ima neke korijene u njihovom ponašanju, bilo na tribinama, bilo na ulicama grada. No što dovodi do takvog ponašanja? U ovom istraživanju usmjerili smo se na neke moguće uzroke agresivnog ponašanja BBB-a – pripadnost grupi, norme grupe i potreba za uzdizanjem vlastitog samopoštovanja.

Agresivnost

Agresivnost i agresivno ponašanje nije lako definirati, stoga u literaturi nailazimo na brojne definicije koje se poprilično razlikuju jedna od druge: Berkowitz (1993) je definira kao bilo koji oblik ponašanja kojemu je namjera da nekome nanese tjelesnu ili psihičku povredu; mnoge definicije navode sam čin povrede, ali zanemaruju komponentu namjere, dok neke definicije govore samo o tjelesnoj povredi (zanemarujući pritom druge oblike agresivnog ponašanja) ili spominju agresivnost kao trajnu i stabilnu karakteristiku ličnosti zanemarujući važnost konteksta.

Žužulov model agresivnog ponašanja već je istražen u kontekstu nogometnih navijača (Žužul, 1989; prema Pilić, 2002). Agresivnost je definirana kao tendencija da u određenim prijetećim i provocirajućim situacijama osoba reagira na agresivan način. Pritom je agresivnost stabilna crta ličnosti koja se manifestira ovisno o kontekstualnim čimbenicima. S obzirom na svrhu agresivnog ponašanja, *instrumentalna* agresija služi za postizanje ciljeva, dok *frustracijska* reducira emocionalnu napetost i javlja se u situacijama kada dođe do frustracije. Frustracijska se agresija izražava latentno i manifestno, odnosno dok je latentna prirođena i odnosi se na iritabilnost određenu biološkim faktorima, manifestna je određena vrstama učenja i može se javiti i usmjerena na neki drugi manje prijeteći cilj, a ne samo na izvor frustracije (Pilić, 2002). Postoji više vrsta agresija, no obično se posebno ističu fizička i verbalna agresija. Fizička agresija odnosi se na oblike agresije kao što su udarci, razbijanje ili drugi oblici fizičkih napada, dok se verbalna odnosi na izgovorenu agresiju u vidu uvreda, psovki, prijetnji ili poziva na napad (Berkowitz, 1993).

U kontekstu sporta i sportskih događaja možemo pretpostaviti da postoje situacije u kojima je veća vjerojatnost da će se navijači ponašati agresivnije, primjerice kada njihov tim gubi ili kada sudac donese odluku koju oni procijene nepravednom. Međutim, kao varijabla koja bi mogla imati utjecaj na takvo ponašanje nameće se socijalni identitet. Socijalni identitet dio je pojma o sebi, a odnosi se na znanje o našoj pripadnosti socijalnoj grupi, dok istovremeno sadrži emocionalnu komponentu i važnost pripadnosti grupi (Brown, 2006). Pretpostavka je da bi oni navijači koji osjećaju snažniju emocionalnu povezanost s timom mogli biti i više agresivni u duhu zaštite tima, svog identiteta i svoje grupe. Osim toga, oni s višim socijalnim identitetom postaju više anksiozni i pobuđeni dok gledaju svoj klub u igri, čime se otvara mogućnost da će se ponašati agresivno upravo zbog pobuđenosti i samog adrenalina (Wann i sur, 1999). Wann i suradnici (1999) svojim su istraživanjem potvrdili hipotezu o agresivnom ponašanju navijača s visokim socijalnim identitetom, no drugo istraživanje govori da ta agresivnost kod tih navijača nije općenita. Navijači s visokim socijalnim identitetom nisu u prosjeku agresivniji u svakodnevnim situacijama od drugih ljudi, odnosno ne može se reći da su agresivniji na osnovi osobine ličnosti (Wann i sur, 1999). Agresivnost nogometnih navijača na tribini proizlazi iz očuvanja vlastitog socijalnog

identiteta preko očuvanja pozitivnog vrednovanja vlastite, a negativnog vrednovanja druge grupe te iz pokušaja da se na taj način „asistira” vlastitom timu kako bi došao do pobjede.

Kategorizacija i socijalni identitet

Svaka osoba za sebe svjesno i nesvjesno radi podjele drugih ljudi na različite grupe, radi pojednostavljenja socijalnog svijeta. Tim procesom kategorizacije smanjuje se broj socijalnih kategorija, grupirajući tako predmete ili osobe sličnih osobina u iste skupine. Svrstavanje sebe u neke skupine istodobno se ne svrstavajući u neke druge osnova je procesa samokategorizacije (Tajfel, 1978; prema Brown, 2006). Pripadnost nekim skupinama, odnosno nepripadanje drugima oblikuje naše ponašanje i naš socijalni identitet. Tajfel i Turner (1986) autori su teorije socijalnog identiteta koja je obuhvatila postavke o članstvu u grupama, međugrupne odnose i različite procese u grupi. Teorija kreće od postavke da uz osobni identitet koji ovisi o tome kako sebe vidimo i sadrži naše osobne vrijednosti, ciljeve, emocije, svi ljudi imaju i socijalni identitet vezan uz članstvo u grupama (Jelić, 2009). Budući da ljudi teže imati pozitivne predodžbe o sebi, grupe kojima pripadaju će nastojati vrednovati pozitivno (Brown, 2006). Dakle, ako grupu kojoj pripadamo vidimo u pozitivnom svjetlu, boljom od drugih grupa, vjerojatno ćemo i sebe doživljavati pozitivno jer i mi pripadamo toj grupi, dakle karakteristike grupe prenosimo i na sebe. Ljudi mogu imati i više socijalnih identiteta koji se, ovisno o kontekstu i važnosti, ističu u različitim situacijama. Primjerice, socijalni identitet pripadnika BBB-a kao navijača vjerojatnije će biti istaknutiji na utakmici nego u svakodnevnom životu, kada će veću važnost možda imati identitet partnera, oca ili radnika.

Ako se osoba doživljava pripadnikom određene grupe, prihvaćena je u toj grupi, ima određen status i svoju grupu evaluira pozitivno, tada je njen socijalni identitet pozitivan. Ljudi koji su dio manjinske skupine u nepovoljnom položaju imaju negativan socijalni identitet jer druge grupe vide pozitivnije nego svoju (Tofant, 2004). U tim situacijama postoji nekoliko načina kako mogu očuvati pozitivni socijalni identitet. Najjednostavniji je napustiti svoju grupu i priključiti se nekoj koju doživljavamo boljom i pozitivnijom. U nekim slučajevima je to moguće, osim kad su granice fiksne i nepropusne ili kada se članovi grupe s njom toliko snažno identificiraju da je ne žele napustiti (Brown, 2006). Primjerice, upravo

navijači nogometnih timova koji imaju snažan socijalni identitet i identificiraju se s grupom ne prestaju navijati za svoj tim i kada gubi te se ne prestaju doživljavati kao navijači tima nakon jednog ili nekoliko poraza. Osim izlaska iz grupe, moguće je pronaći druge grupe u nepovoljnom položaju te se usporediti s njima, pri čemu vlastita grupa neće biti tako loša i ishod usporedbe će biti povoljniji. Moguće je naći i druge dimenzije za usporedbu s drugim grupama na kojima bi vlastita grupa bila bolja i na taj način bi se očuvao pozitivni socijalni identitet (Brown, 2006). Primjerice, ako je socijalni identitet BBB-a ugrožen jer je Dinamo izgubio prvenstvo od drugog kluba, oni mogu naći drugu dimenziju za usporedbu s pobjedničkim klubom poput čestine sudjelovanja u humanitarnim akcijama ili truda uloženog u koreografiju na tribini, ili se mogu usporediti s klubom koji je niže na ljestvici od Dinama i tako doći do boljeg ishoda usporedbe. Na oba načina BBB-i rade na očuvanju svog identiteta bez napuštanja grupe. Očuvanjem svojeg socijalnog identiteta posljedično se povećava i kolektivno samopoštovanje, odnosno ona vrsta samopoštovanja koja se temelji na pripadnosti skupini i vrednovanju te skupine.

Samopoštovanje

Brojna istraživanja spominju samopoštovanje kao važan konstrukt i korelat mnogim drugim varijablama. Stabilno visoko samopoštovanje uvijek se spominje u pozitivnom kontekstu jer ono djeluje kao zaštitni faktor pri suočavanju s neuspjehom i anksioznošću, a pojedinci visokog samopoštovanja općenito se osjećaju sretnije u životu (DeNeve i Cooper, 1998). S druge strane, nisko samopoštovanje povezano je s mnoštvo nepoželjnih ishoda, od kojih bismo izdvojili jedan, a to je delinkventno ponašanje (Baumeister i DeWall, 2005; prema Jelić, 2008). Samopoštovanje je dugo vremena smatrano isključivo jednodimenzionalnim konstruktom, no danas znamo da to nije tako. Jedan od pogleda na samopoštovanje kao dvodimenzionalni konstrukt donose Tafarodi, Marshall i Milne (2003), koji samopoštovanje razdvajaju na instrumentalnu vrijednost osobe (njene mogućnosti, sposobnosti, postignuća) i na njezinu socijalnu vrijednost (odnosi s drugima) i cjelokupni karakter. Ove dvije komponente su kasnije Tafarodi i Swann (2005) nazvali samosviđanje i samokompetentnost i konstruirali skalu koja, iako je dvofaktorska, mjeri i globalni rezultat

općeg osobnog samopoštovanja jer između dvaju faktora (subskale) postoji umjerena povezanost.

Naše vrednovanje samog sebe kao pojedinca, jedinstvene osobe i naše vlastite vrijednosti čini osobno samopoštovanje. Međutim, u ovom istraživanju važan nam je pojedinac u kontekstu grupe. Ljudi grupu kojoj pripadaju nastoje percipirati što pozitivnije u odnosu na druge grupe jer im to potvrđuje da je njihov odabir dobar. Na taj način doživljavaju sebe kao pripadnika te grupe i karakteristike grupe prenose na sebe, odnosno ako vide vlastitu grupu kao nadmoćnu i bolju od druge, takvima vide i sebe. Dok je osobno samopoštovanje vezano uz osobni identitet, uz socijalni identitet je vezano kolektivno (socijalno) samopoštovanje. Ono može biti pozitivno ili negativno, a ovisi o tome kakve osjećaje imamo za grupu kojoj pripadamo i koliko se prihvaćeno i vrijedno osjećamo kao pripadnici te grupe (Jelić, 2008). Naša pripadnost grupi nije jedna i jedinstvena. Imamo više socijalnih identiteta ovisno o različitim grupama kojima pripadamo, no ti socijalni identiteti nisu jednako salijentni u svim trenucima. Prosječan mladić iz Zagreba radnim danima pohađa predavanja na fakultetu ili radi na svom radnom mjestu i u tim situacijama preuzima ulogu studenta ili radnika. Student koji vrijedno radi i budućnost vidi upravo u obrazovanju koje mu pruža fakultet koji iznimno cijeni i zbog toga i o sebi ima vrlo dobro mišljenje, imat će visoko kolektivno samopoštovanje vezano za grupu studenata određenog fakulteta jer se osjeća pripadnikom zajednice koja ga prihvaća i koja je cijenjena. Isti taj mladić može subotom na tribini pripadati BBB-ima i svoj drugi socijalni identitet pokušavati očuvati skandiranjem uvreda protivničkom timu.

U ovom istraživanju odlučili smo ispitati i osobno i kolektivno samopoštovanje u predviđanju agresivnog ponašanja. Agresivno ponašanje navijačke skupine možemo promatrati kao posljedicu diskriminacije drugih grupa, u ovom kontekstu protivničkog tima, policije i Uprave kluba. Prijašnja istraživanja većinom su se bavila odnosom između osobnog samopoštovanja i drugih varijabli ili kolektivnog samopoštovanja i drugih varijabli, no ne i međuodnosom osobnog i kolektivnog samopoštovanja. Istraživanje Longove i Spearsa (1997) bavilo se odnosom različitih kombinacija osobnog i kolektivnog samopoštovanja i grupne pristranosti, pri čemu je dobiveno da pojedinci s kombinacijom niskog kolektivnog i

visokog osobnog samopoštovanja pokazuju najveću unutargrupnu pristranost. Iz toga zaključujemo da nije samo kolektivno samopoštovanje ključno za objašnjenje unutargrupne pristranosti, već i da osobno samopoštovanje igra veliku ulogu. No rezultati istraživanja provedenog u našoj zemlji pokazuju da osobno samopoštovanje i diskriminacija negativno koreliraju što znači da više diskriminiraju osobe niskog osobnog samopoštovanja (Jelić, 2009). Isto je istraživanje pokazalo pozitivan odnos između socijalnog samopoštovanja i diskriminacije vanjske grupe. Autorica upućuje na mogućnost da osoba s niskim osobnim samopoštovanjem nastoji to kompenzirati pripadanjem nekoj skupini i uzdizanjem kolektivnog samopoštovanja što za sobom povlači diskriminaciju druge grupe kako bi svoju doživjela pozitivnijom. S druge strane, visoko osobno samopoštovanje djeluje kao zaštitni faktor, pa osoba koja je zadovoljna sobom nema potrebu diskriminirati pripadnike drugih skupina neovisno o svojem socijalnom identitetu (Jelić, 2009).

Grupe, grupni identitet, grupne norme

Skupina ljudi koji se organizirano nalaze s ciljem davanja podrške nekom nogometnom timu i sudjelovanja u određenim navijačkim aktivnostima predstavlja navijačku skupinu, odnosno grupu. Petz i sur. (1992) definiraju grupu kao skupinu od dviju ili više osoba koje su u međusobnom odnosu. Taj odnos karakteriziraju uloge koje pojedinci unutar grupe zauzimaju, pravila ponašanja koje svi članovi grupe trebaju poštovati, određeni zajednički ciljevi i ideali, osjećaj da oni pripadaju upravo toj grupi i nastojanje da ih i drugi ljudi doživljavaju kao pripadnike te grupe. Grupe se mogu podijeliti na formalne i neformalne, pri čemu je hijerarhijska struktura formalne puno jača od strukture u neformalnoj grupi, a ciljevi i aktivnosti u neformalnoj grupi proizlaze iz zajedničkih želja članova grupe (Petz i sur., 1992). BBB-i kao grupa imaju svoje vodstvo i određenu hijerarhiju, članske iskaznice i godišnju članarinu koju plaćaju te prema tome imaju karakteristike formalne skupine. No isto tako brojni članovi koji se identificiraju sa skupinom ne plaćaju članarinu i nemaju članske obaveze, ali odlaze na utakmice i doživljavaju se pripadnicima skupine, iz čega zaključujemo da granice skupine nisu strogo određene. Dakle, BBB-i kao grupa imaju karakteristike formalne i neformalne grupe te ih ne možemo svrstati isključivo u jednu kategoriju.

Važna karakteristika grupe je da grupa ima propisane i očekivane načine ponašanja koji su zajednički za sve članove grupe i koji je razlikuju od ostalih grupa. Ti načini ponašanja i pravila mogu biti izričito formirani i objavljeni, a mogu biti i neformalno uspostavljeni. Ponašanja karakteristična za određenu grupu predstavljaju norme. Svrha normi je da se olakša postizanje ciljeva grupe i održi stabilnost jer se upravo preko grupnih normi određuje poželjno, odnosno nepoželjno ponašanje i na taj način se ono usmjerava i potiče, odnosno zabranjuje. Sve to doprinosi postizanju ciljeva grupe (Petz i sur., 1992). Osim socijalnog utjecaja koji norme imaju na ponašanje čitave grupe, one mogu djelovati i poput okvira kroz koji pojedinac promatra svijet. Ljudi se svakodnevno susreću s ogromnim brojem novih informacija, pa traže načine kako te informacije organizirati radi lakše interpretacije svijeta oko sebe. Upravo zbog toga u svijetu je potrebno naći red i predvidljivost. Norme kroz svoj sustav ponašanja doprinose razumijevanju svijeta (Brown, 2006). Ona ponašanja važna za grupu postaju normama, odnosno predstavljaju poželjna i očekivana ponašanja, te za članove donose određeni pritisak da se ponašaju u skladu s njima ako žele očuvati svoj socijalni identitet. Postoje dvije vrste normi: deskriptivne (*descriptive*) i preskriptivne (*injunctive*). Deskriptivne predstavljaju percepciju o tome kako se ponašaju drugi ljudi, dok preskriptivne predstavljaju percepciju osobe kakva ponašanja drugi ljudi od nje očekuju i odobravaju (Cialdini, Reno i Kallgren, 1990). Nepridržavanje normi za članove ima različite negativne posljedice koje naposljetku mogu rezultirati gubljenjem statusa člana grupe. Članovi grupe prihvaćaju grupne norme iz jednostavnog razloga – žele biti prepoznati kao vrijedan i važan član grupe i osjećati se kao da joj pripadaju. Svako ponašanje koje je u skladu s grupnim normama članove dovodi korak bliže prihvaćanju i pripadnosti (Hogg i Reid, 2006). Marković (1988; prema Lalić, 1993) navodi više karakteristika navijača i navijačkih skupina, naglašavajući emocionalnu povezanost sa svojim klubom i identifikaciju kluba sa svime što on predstavlja. Iz toga vidimo da su sama pripadnost skupini i osjećaj prihvaćanja od drugih pripadnika skupine za pojedinca od iznimne važnosti. Reeve (2010) navodi da je potreba za povezanošću jedna od temeljnih ljudskih potreba i da zbog nje tražimo interakcije s drugim ljudima kako bismo uspostavili prisne veze. Da bismo zadovoljili tu potrebu, tražimo druge ljude ili skupine ljudi s kojima bismo ušli u interakciju i stvorili vezu između njih i vlastitog ja. Maslow u svojoj piramidi

potreba ističe potrebu za pripadanjem kao jednu od važnijih potreba na putu prema samoaktualizaciji (Reeve, 2010). Iz svih ovih razloga možemo pretpostaviti da će ljudi, koji žele pripadati nekoj skupini i kojima je ta skupina važna, poštovati i slijediti norme te skupine, čak i ako to ponašanje nije uvijek odabrano na svjesnoj i aktivnoj razini, već je internalizirano (Sherif, 1936; Elster, 1989; prema Silva i John, 2017). Spomenuli smo već da postoje dvije vrste grupnih normi koje mogu, ali i ne moraju djelovati istovremeno na jednak način u svakoj situaciji. Kod navijačkih skupina postoje određeni rituali koji se dogovaraju i slijede, poput pjesama koje se pjevaju određenim redom ili koreografije sa zastavama koje se podižu u određeno vrijeme. Ovi rituali predstavljaju preskriptivne norme, odnosno očekivanja ponašanja na tribini. Međutim, potaknut nekim trećim faktorom dio navijača se može ponašati na određen način čak i kada to nije u onom unaprijed dogovorenom trenutku te se tada, pod utjecajem ponašnja drugih pripadnika grupe, i ostali počnu ponašati na taj način. Osim toga, članovi grupe koji su na hijerarhijski višim položajima vjerojatnije će započinjati određena ponašanja, navijanja i koreografiju, a ne se priklanjati ponašanjima ostalih. Dakle, koje će se vrste normi određeni pripadnik skupine pridržavati može ovisiti ne samo o njegovom hijerarhijskom položaju, već i o unaprijed dogovorenim ritualima koji su karakteristični za svaku skupinu. Iz tog razloga odlučili smo ispitati obje vrste normi kod pripadnika BBB kako bismo vidjeli koje će norme biti bolji prediktor agresivnog ponašanja.

Istraživanje psihologa Dušanića (2013) provedeno u susjednoj Bosni i Hercegovini na pripadnicima navijačkih skupina stavilo je naglasak na agresivno ponašanje i faktore koji ga potiču. Kao jedna od varijabli koja ima utjecaj na ekspresiju agresivnosti navodi se deindividualizacija. Fenomen deindividualizacije posebno je uočljiv u primjerima velikih grupa koje su emocionalno nabijene, a nalazimo ih u situacijama poput koncerata ili sportskih događaja. U takvim situacijama osoba nije toliko svjesna sebe i svojeg osobnog identiteta jer je zaokupljena gomilom i emocionalnim nabojem u tom trenutku. Osobe koje su manje svjesne sebe lakše se prepuštaju ponašanjima i očekivanjima grupe. Takvo prepuštanje ne mora svaki put dovesti do agresivnog ili neprijateljskog ponašanja koje potiče nasilje. Osobe koje se nalaze u mnoštvu sebi sličnih ljudi sa zajedničkim interesima u emocionalno nabijenoj situaciji nemaju potpun osjećaj sebe, što ih čini podložnijima različitim oblicima

ponašanja koja se u tom trenutku očekuju (Berkowitz, 1993). Ako se nalazite na InMusic festivalu, a inače ste introvertirana osoba koja je izuzetno svjesna sebe i svog nedostatka ritma, mogli biste od srama stajati sa strane te potihlo i suzdržano uživati u koncertu najdraže grupe. Ali ako se nalazite u gomili ljudi koji bez problema plešu, pjevaju i svim srcem uživaju u jedinstvenoj prilici da čuju izvođače uživo, mogli biste shvatiti da nikome niste u centru pažnje i emocije bi vas mogle pokrenuti da i sami zaplešete i zapjevate! Deindividualizacija sama po sebi ne dovodi do nedostatka identiteta koji bi onda doveo do spektra različitih ponašanja. Umjesto toga stavlja naglasak na važnost socijalnih kategorija, što je ono čemu se u takvim situacijama okrećemo. Ako su nam salijentne socijalne grupe kojima u tom trenutku pripadamo, veća je mogućnost da se priklonimo grupnim normama koje su važne u tom trenutku. U slučaju glazbenog festivala, naša grupa u tom trenutku su obožavatelji istog benda, a prihvaćeno ponašanje na koncertu tog benda plesanje i pjevanje njihovih pjesama uglas.

Istraživanja pokazuju da grupno nasilje nije samo znak neusmjerenog ponašanja u situaciji deindividualizacije, već da proizlazi iz točno određenih grupnih normi koje već postoje u toj grupi (Van Hiel i sur, 2007). Deindividualizacija ne mora imati samo negativne efekte, ali ako su norme i očekivanja društva takva da se u određenoj situaciji treba ponašati agresivno, tada ona doprinosi lakoći kojom će se neka osoba prepustiti očekivanim društvenim normama, odnosno u tom slučaju agresivnom ponašanju. Na primjeru pripadnika BBB-a to bi značilo da je u situaciji kada na tribini identitet pojedinca nestaje, a salijentan je socijalni identitet navijača, veća mogućnost da se taj pojedinac ponaša na onaj način koji se očekuje od pripadnika BBB-a. Ako je jedno od nepisanih pravila da se vikom, uvredama i psovkama nastoji poniziti protivnika, taj pojedinac će se s većom lakoćom prepustiti upravo tome. Za prividno uklanjanje vlastitog identiteta važno je i fizičko uklapanje u gomilu, odnosno nestajanje u masi. Za navijačke skupine to je nošenje odjeće u karakterističkim bojama kluba te korištenje drugih simbola poput zastava, šalova i kapa. Nošenjem karakterističnih boja navijači pokazuju drugima kojoj grupi pripadaju, povećavajući tako vlastitu pripadnost grupi, favorizaciju vlastite grupe i diskriminaciju druge, suparničke skupine (Dušanić, 2013). Osim označavanja pripadnosti grupi, korištenje boja često olakšava

počinjenje različitih kaznenih djela ili prekršaja istovremeno otežavajući identifikaciju krivca zbog homogenosti odjeće i boja. Što se BBB-a tiče, ono karakteristično za njih jest njihova pozicija na domaćem stadionu, pri čemu zauzimaju poznati „Sjever”, odnosno sjevernu tribinu, uz kratkotrajnu iznimku kada su se okupljali na istočnoj tribini. Njihove norme odnose se na korištenje boja i simbola kluba na tribini i u svakodnevnom životu izvan nje (plavo-bijele zastave i šalovi), na određena ponašanja na utakmicama poput skandiranja, pjevanja navijačkih pjesama (koreografije) te na priklanjanje određenim stavovima koji su zajednički cijeloj skupini, a koji se odnose na vanjske neprijatelje skupine (poput suparničkih klubova, policije ili Uprave kluba).

Iz svega navedenog proizlazi glavna ideja ovog istraživanja. Nogometni navijači su skupina koju karakterizira agresivno ponašanje na tribinama te je njihov socijalni identitet izražen i visok, što posljedično dovodi do povećanja kolektivnog samopoštovanja. Međutim, visoko kolektivno samopoštovanje samo po sebi neće dovesti do agresivnog ponašanja na tribinama, već važnu ulogu imaju grupne norme o kojima ovisi koje je poželjno i prihvaćeno ponašanje na tribini. U ovom slučaju očekujemo da je jedna od normi BBB-a da se ponašaju agresivno u određenim situacijama na tribini te se oni, ako se snažno identificiraju s tom skupinom, tada upravo tako i ponašaju, što je u skladu s normama te grupe.

CILJ I PROBLEMI

Ovim smo istraživanjem htjeli zahvatiti ulogu nekih psiholoških varijabli u agresivnom ponašanju navijača. Cilj ovog istraživanja je utvrditi ulogu samopoštovanja i percipiranih grupnih normi u predviđanju agresivnog ponašanja kod pripadnika skupine Bad Blue Boys. U skladu s ciljem, postavili smo nekoliko hipoteza.

Problem: Utvrditi ulogu osobnog i kolektivnog samopoštovanja te grupnih normi u predviđanju agresivnog ponašanja prema drugim skupinama.

Hipoteza 1: Postojat će značajan pozitivan doprinos kolektivnog samopoštovanja u objašnjenju varijance agresivnog ponašanja.

Hipoteza 2: Postojat će značajan negativan doprinos osobnog samopoštovanja u objašnjenju varijance agresivnog ponašanja.

Hipoteza 3: Postojat će značajan pozitivan doprinos deskriptivnih i preskriptivnih grupnih normi u objašnjenju varijance agresivnog ponašanja.

METODA

Postupak i sudionici

Podaci su prikupljeni putem alata Limesurvey u razdoblju od tri tjedna od sredine siječnja do početka veljače 2018. godine. Anketa se ispunjavala online te je imala pripadajuću poveznicu koju smo slali sudionicima. Sudionici bi zatim klikom na poveznicu pristupali anketi i ispunjavali je u cijelosti na računalu. Vrijeme potrebno za ispunjavanje ankete bilo je 10 minuta. Budući da se sve odvijalo preko Interneta, važne su nam bile društvene mreže preko kojih smo dolazili do sudionika. Tako smo poziv na sudjelovanje u istraživanju poslali u nekoliko grupa i stranica skupine BBB-a na društvenoj mreži Facebook te na jednu temu („Bad Blue Boys”) na web stranici Forum.hr. Također smo koristili metodu snježne grude, odnosno poveznicu na anketu poslali smo nekolicini pripadnika BBB-a koje autorica osobno poznaje te ih zamolili da prosljede anketu svojim prijateljima i poznanicima iz grupe. U uputi na početku ankete jasno je bilo naznačeno da se upitnik odnosi samo i isključivo na pripadnike skupine Bad Blue Boys, stoga smo računali da će samo oni i ispunjavati upitnik. Ta nam je uputa, kao i slanje upitnika grupama i stranicama koje se odnose na BBB-e, osiguravala koliko je moguće da je naš uzorak zaista uzorak Bad Blue Boysa, a ne neke druge populacije.

Naš uzorak sastoji se od 349 pripadnika i pripadnica BBB-a, od čega su samo 4 ženske članice što je i očekivano budući da su pripadnici većine navijačkih skupina pretežno muškog roda (Lalić, 1993; Krajačić, 2016). U obradu smo uzeli samo muške sudionike ($N=345$) zbog nedovoljnog broja žena u uzorku. Ispitanici su po dobi varirali od mlađih od 16 godina do onih preko 40, gotovo četvrtina sudionika je bila u dobi između 21 i 25 godina, dok je ukupno mlađih od 30 godina gotovo 60%. Dobna struktura je očekivana i odgovara pretpostavljenoj dobnoj strukturi populacije, odnosno svih BBB-a u Hrvatskoj. 65% sudionika zaposleno je na puno radno vrijeme, 38% je samaca, a 56% sudionika živi u Zagrebu. Više od 60% sudionika procijenilo je svoj socioekonomski status prosječnim. Svi ovi podaci nam pokazuju da navijačka subkultura više nije rezervirana samo za adolescente i radničku klasu ispodprosječnih prihoda, već da su navijači i visokoobrazovani pojedinci koji imaju ženu i obitelj, stalan posao i iznadprosječna primanja.

Instrumenti

Da bismo ispitali izraženosti konstrukta samopoštovanja koristili smo dvije skale, jednu za osobno samopoštovanje i jednu za kolektivno. *Revidirana skala samoprihvatanja i samokompetentnosti* (*Self-liking/Self-competence Scale-Revised Version*, SLCS-R, Tafarodi i Swann, 2001) mjera je općeg samopoštovanja, ali mjeri i dvije odvojene dimenzije, a to su samoprihvatanje i samokompetentnost. Skala ima 16 čestica te za svaku sudionik daje svoju procjenu slaganja na skali od 1 do 5. Ukupni rezultat dobiva se zbrajanjem svih 16 procjena te pritom veći ukupni rezultat znači i veću razinu osobnog samopoštovanja. Metrijske karakteristike skale poput pouzdanosti, valjanosti i unutarnje konzistencije su zadovoljavajuće i visoke, pri čemu Cronbachov alfa koeficijent kao mjera unutarnje konzistencije iznosi $\alpha = .92$, dok se pouzdanost mjerena na uzorku adolescenata kreće u rasponu od $\alpha = .89$ do $\alpha = .93$. U našem istraživanju pouzdanost skale iznosi $\alpha = .85$.

Korištena je hrvatska verzija *Skale kolektivnog samopoštovanja* (CSES, Luhtanen i Crocker, 1992) koja ima 13 čestica umjesto originalnih 16 kako bi se ispitala izraženost kolektivnog samopoštovanja na uzorku BBB-a. Originalna skala sastoji se od 16 čestica raspoređenih u 4 subskale od kojih svaka mjeri svoj pripadajući faktor te se odnosi na jedan od aspekata kolektivnog samopoštovanja: članstvo, privatno kolektivno samopoštovanje, javno kolektivno samopoštovanje i identitet. Ova skala odabrana je zbog toga što mjeri 4 različita aspekta kolektivnog samopoštovanja te bi stoga mogla pružiti dublji uvid u salijentnost različitih aspekata jednog konstrukta. Luhtanen i Crocker (1992) navode visoku pouzdanost skale koja izražena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi $\alpha = .85$. Iako su autorice konstruirale skalu kao mjeru globalnog kolektivnog samopoštovanja, tvrde da je prilagodljiva kako bi se ispitalo i specifično kolektivno samopoštovanje koje se odnosi na jednu odabranu grupu. Skala je korištena i u istraživanjima u Hrvatskoj te je, u jednom od istraživanja (Jelić, 2009), analizom faktorske strukture i funkcioniranja čestica dobivena kraća skala od 13 čestica i 4 faktora koji su drugačiji od onih koje su dobile same autorice skale. Koeficijent unutarnje konzistencije skale na hrvatskom uzorku izražen Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi $\alpha = .72$, dok koeficijenti za svaku subskalu variraju ovisno o uzorku, no dovoljno su visoki da je procijenjeno da se Skala kolektivnog samopoštovanja može

koristiti na našem uzorku u obliku u kojem je validirana, odnosno kao četverofaktorska skala od 13 čestica. U našem istraživanju dobivena je pouzdanost skale koja iznosi $\alpha = .69$.

Da bismo ispitali agresivno ponašanje BBB-a u situacijskom kontekstu same utakmice, odnosno neposredno prije i nakon utakmice, konstruirali smo vlastiti upitnik agresivnosti na temelju prijašnjih istraživanja i vlastitih saznanja o skupini. *Skalu agresivnog ponašanja navijača* (Prilog 1) konstruirala je autorica ovog rada u suradnji s jednim pripadnikom BBB-a i jednom studenticom s odličnim znanjem engleskog jezika kako bi se napravio dvostruki prijevod eventualnih čestica na engleskom jeziku. Pretraživanjem literature pronađeni su radovi i upitnici čije su čestice korištene pri konstrukciji ove skale. Dvije čestice preuzete su iz *Upitnika agresivnosti* čiji su autori Buss i Perry (1992) te su naknadno modificirane. Ostale čestice konstruirane su na temelju rezultata tri znanstvena rada: Van Hiel, Hautman, Cornelis i De Clercq (2007), Dušanić (2013) i Pilić (2002). Čestice su prema potrebi modificirane nakon provedbe polustrukturiranog intervjua s pripadnikom navijačke skupine BBB. Svrha polustrukturiranog intervjua bila je dobiti dublji uvid u ponašanje i norme pripadnika BBB-a te provjeriti jasnoću, razumljivost i prikladnost odabranih čestica. Upitnik je imao 21 česticu, a ispitanici su na skali od 1 do 5 trebali označiti koliko se često ponašaju na određeni način pri čemu je označavanje broja 1 značilo da se nikad tako ne ponašaju, a broja 5 da se vrlo često ponašaju na taj način. Većina čestica odnosila se na suparnički tim (*Pojedinačni fizički sukob s navijačem suparničkog tima*), Upravu i čelne ljude kluba (*Pjevanje pogrđnih pjesama o Upravi i čelnim ljudima kluba*) te na policiju (*Bacanje različitih predmeta na policiju*). Provedena je eksploratorna faktorska analiza uz oblimin rotaciju (Prilog 2). Faktorskom analizom dobivena su 4 faktora, pri čemu su prva dva vrlo jasna i odnose se na fizičku, odnosno verbalnu agresivnost. Treći faktor činile su, uz nekoliko drugih tvrdnji, i tri tvrdnje koje se odnose na nošenje transparenta i pirotehnike. Upravo za te tvrdnje imali smo indikacije tijekom polustrukturiranog intervjua s pripadnikom skupine BBB da možda neće funkcionirati zbog toga što se odnose isključivo na jezgru same skupine, odnosno članove koji se ne eksponiraju u javnosti i ne odazivaju se na ovakve ankete i istraživanja. Budući da su se te tvrdnje odnosile na manji dio uzorka i obuhvatile su oblike ponašanja koji nisu zajednički većini skupine izbacili smo ih iz konačne

obrade. Četvrti faktor dobiven je od nekoliko različitih tvrdnji te se pokazao neinterpretabilnim. Naposljetku je dobivena skala od 18 čestica koja mjeri dva faktora – fizičku i verbalnu agresivnost. Na tim česticama provedena je eksploratorna faktorska analiza sa dva zadana faktora uz oblimin rotaciju u svrhu provjere rezultata (Prilog 3). Ukupna varijanca objašnjena dvama faktorima iznosi 59,6%. Koeficijent pouzdanosti za cjelokupnu skalu agresivnosti od 18 čestica iznosi $\alpha = .92$, dok za svaku subskalu iznosi $\alpha_{\text{fizička agresivnost}} = .94$ i $\alpha_{\text{verbalna agresivnost}} = .92$.

Skala subjektivnih grupnih normi (Prilog 4) također je konstruirana za potrebe ovog istraživanja na temelju pregleda literature i polustrukturiranog intervjua s pripadnikom skupine BBB. Sastoji se od 12 čestica od kojih se 6 odnosi na deskriptivne (*Drugi Bad Blue Boysi se ponašaju agresivno prema navijačima suparničkog tima*), a 6 na preskriptivne (*Drugi članovi moje skupine od mene očekuju pjevanje pogrđnih pjesama o policiji i/ili vrijeđanje policije*) norme. Sudionici su na skali od 1 do 5 trebali označiti svoje slaganje pri čemu je označavanje broja 1 značilo da se izrazito ne slažu s navedenom tvrdnjom, dok je označavanje broja 5 značilo da se izrazito slažu s navedenom tvrdnjom. Na skali je provedena eksploratorna faktorska analiza uz varimax rotaciju (Prilog 5). Dobiveni rezultati upućuju na to da se skala sastoji od dvaju faktora od kojih jedan odgovara preskriptivnim normama, a drugi deskriptivnim. Ukupna varijanca objašnjena dvama faktorima iznosi 55,6%. Cronbach alfa koeficijent pouzdanosti cijele skale iznosi $\alpha = .91$, dok za svaku subskalu iznosi $\alpha_{\text{preskriptivne}} = .91$ i $\alpha_{\text{deskriptivne}} = .84$.

Također smo ispitali osnovne sociodemografske karakteristike – spol, dob i stupanj obrazovanja – za koje smo smatrali da neće ugroziti psihološku anonimnost sudionika i smanjiti motivaciju za sudjelovanjem.

REZULTATI

Kolmogorov-Smirnovljev test korišten je da bismo testirali normalitete svih distribucija u istraživanju. Utvrđeno je da sve distribucije značajno odstupaju od normalne. Skale osobnog i kolektivnog samopoštovanja očekivano imaju negativno asimetričnu distribuciju, kao i skale verbalne agresivnosti i deskriptivnih normi, dok skala fizičke agresivnosti ima pozitivno asimetričnu distribuciju. Uvidom u grafičke prikaze navedenih distribucija utvrđeno je da gotovo sve izgledom nalikuju na normalnu krivulju. Prema Petzu (2012), na asimetričnost distribucija većinom utječu određeni sistematski faktori, kao što su pogreške pri prikupljanju rezultata ili utjecaji određenih nepovoljnih faktora. Autori Aron i Aron (2006) procijenjuju da se parametrijska statistika može koristiti tako da daje prihvatljive rezultate ako krivulje ne odstupaju ekstremno od normalne, pozivajući se na asimetričnost i ispučenost krivulje koje ne bi trebale biti veće od 3 (asimetričnost), odnosno 10 (ispučenost). Budući da u ovom slučaju imamo velik broj mjerenja, odnosno velik uzorak ($N=345$), većina distribucija grafički nalikuje na normalne krivulje i njihove vrijednosti asimetričnosti i spljoštenosti nisu veće od zadanih vrijednosti, procijenili smo da je opravdano koristiti parametrijsku statistiku.

Prije statističke analize podataka izračunali smo deskriptivnu statistiku za sve korištene varijable u istraživanju (Tablica 1). Rezultati na mjerama osobnog i kolektivnog samopoštovanja, kao i deskriptivnim normama i verbalnoj agresivnosti u prosjeku su pomaknuti prema višim vrijednostima. Za varijable samopoštovanja to su i očekivani rezultati jer da pregled literature i prijašnjih istraživanja potvrđuje da u populaciji nalazimo samopoštovanje koje je pomaknuto prema višim vrijednostima (Schmitt i Allik, 2005; prema Jelić, 2008). Konkretno, na istoj skali kolektivnog samopoštovanja u dva istraživanja kod nas dobiveni su rezultati slični našima, odnosno $M=3.8$ (Jelić, 2009) i $M=3.4$ (Tofant, 2004). Na istoj skali osobnog samopoštovanja u prijašnjem je istraživanju također dobiven isti trend blagog pomaka prema višim vrijednostima, odnosno $M=3.2$ i $M=3.3$ (Klišmanić–Mrak, 2014). Rezultati na mjeri preskriptivnih normi prosječni su, dok su rezultati fizičke agresivnosti u prosjeku očekivano pomaknuti prema nižim vrijednostima.

Tablica 1

Prikaz deskriptivne statistike za osobno i kolektivno samopoštovanje, deskriptivne i preskriptivne norme i verbalnu i fizičku agresivnost

	<i>N</i>	Minimum	Maksimum	<i>M</i>	<i>SD</i>	K-S test
Osobno samopoštovanje	345	1.56	5.00	3.55	.59	.05
Kolektivno samopoštovanje	345	1.62	4.77	3.41	.55	.06
Deskriptivne norme	345	1.00	5.00	3.70	.87	.11
Preskriptivne norme	345	1.00	5.00	3.00	1.15	.08
Verbalna agresivnost	345	1.00	5.00	4.24	.89	.20
Fizička agresivnost	345	1.00	5.00	2.11	.92	.11

Legenda: K-S test – Kolomogorov – Smirnov test

Da bismo odgovorili na postavljeni cilj istraživanja, prvo smo analizirali međusobne povezanosti varijabli koje nas zanimaju. Budući da smo faktorskim analizama dobili dvofaktorske skale normi i agresivnosti, obje varijable smo u daljnjim analizama podijelili tako da imamo konstrukte deskriptivnih i preskriptivnih normi, kao i verbalne i fizičke agresivnosti. Izračunali smo Pearsonove koeficijente korelacije za sve parove varijabli. Rezultati su pokazali da postoje značajne povezanosti među većinom konstrukata u istraživanju, iako su te povezanosti relativno niske (Tablica 2).

Tablica 2

Korelacijska tablica svih ispitanih varijabli

Varijable	1	2	3	4	5	6	7	8
1 .Verbalna agresivnost	1	.322**	.437**	.371**	-.031	.179**	-.196**	-.073
2. Fizička agresivnost		1	.064	.138*	.030	.154**	.103	-.052
3. Deskriptivne norme			1	.633**	-.105	.050	-.131*	-.005
4. Preskriptivne norme				1	-.092	.074	-.255**	-.076
5. Osobno samopoštovanje					1	.112*	.031	.169**
6. Kolektivno samopoštovanje						1	-.133*	-.088
7. Dob							1	.404**
8. Obrazovanje								1

* - korelacija značajna na razini $p < .05$

** - korelacija značajna na razini $p < .01$

Od navedenih prediktora samo osobno samopoštovanje i obrazovanje ne koreliraju s verbalnom agresivnošću. Od onih koji koreliraju važno je naglasiti deskriptivne i preskriptivne norme koje s navedenom agresivnošću koreliraju najviše, dok dob s verbalnom agresivnošću korelira negativno. Korelacija verbalne agresivnosti i kolektivnog samopoštovanja niska je, ali pozitivna i značajna. Navedene korelacije su u skladu s očekivanjima jer norme doprinose pojavi određenog ponašanja u grupi, a ako one podrazumijevaju oblike agresivnog ponašanja, tada će se ono i pojaviti u određenoj situaciji. Zanimljiva je negativna korelacija verbalne agresivnosti i dobi, što upućuje na to da se mlađi više ponašaju na ovakav način, dok stariji ipak imaju određeni „filter“ za ono što govore i nisu toliko skloni vulgarnim i prijetećim izrazima.

Fizička agresivnost, s druge strane, značajno korelira samo s dvije varijable: preskriptivnim normama i kolektivnim samopoštovanjem. Korelacija između fizičke i

verbalne agresivnosti pozitivna je i značajna. Povezanost između dvaju oblika agresije je umjerena, ali ne i potpuna, što znači da ova dva oblika agresije predstavljaju dva različita konstrukta između kojih postoji određen odnos. Dob ima zanimljive korelacije koje su, bar one značajne, u negativnom smjeru. Tako dob negativno korelira s obje vrste normi i kolektivnim samopoštovanjem. Iako su korelacije niže, one su statistički značajne. To ukazuje na veću važnost pripadanja grupi kod mladih i veće poštivanje grupnih normi pa stoga i veću spremnost da se ponaša u skladu s njima.

U okviru odgovora na problem i hipoteze izračunali smo hijerarhijske regresijske analize za odvojene konstrukte agresivnosti kao kriterije (Tablica 3). Obje regresijske analize su statistički značajne. Ono što je zajedničko objema regresijama jest da se varijabla osobnog samopoštovanja nije pokazala kao značajni prediktor u objašnjenju agresivnosti, dok je kolektivno samopoštovanje značajan prediktor u objašnjenju obje vrste agresivnosti. U obje regresijske analize varijable smo podijelili u dva koraka, pri čemu su u prvom koraku varijable dobi i obrazovanja, a u drugom osobno i kolektivno samopoštovanje te obje vrste normi. Varijable dobi i obrazovanja odvojili smo u prvi korak u analizi kako bismo odvojili eventualne doprinose koje bi te varijable imale od doprinosa samopoštovanja i normi koje smo očekivali.

Prediktori kolektivno samopoštovanje i deskriptivne norme jedini su koji imaju značajne doprinose u objašnjenju verbalne agresivnosti. Ukupno je objašnjeno 23.8% varijance. Od demografskih varijabli korištenih u ovom istraživanju dob je prediktor verbalne agresivnosti, ali samo u prvom koraku te prestaje biti značajan prediktor nakon što se u analizu uvrste ostale varijable. Važnijim prediktorom verbalne agresije pokazalo se kolektivno samopoštovanje, dok osobno nije značajan prediktor u modelu. Što se normi tiče, kao bolji prediktor izdvajaju se deskriptivne norme koje su i najbolji prediktor u cjelokupnoj analizi.

Za fizičku agresivnost objašnjeno je manje varijance, odnosno samo 7.9%. Značajan prediktor fizičke agresivnosti je dob za koju se pokazalo da s njenim porastom raste i razina fizičke agresivnosti, dok to nije slučaj kod verbalne agresivnosti. Taj nalaz je detaljnije objašnjen u raspravi. Kolektivno samopoštovanje je pozitivni značajni prediktor kao i kod

verbalne agresivnosti, no samo preskriptivne norme su značajni prediktor u objašnjenju fizičke agresivnosti. Negativan i značajan doprinos u objašnjenju fizičke agresivnosti ima i obrazovanje.

Tablica 3

Hijerarhijska regresijska analiza za prediktore verbalne i fizičke agresivnosti ($N=345$)

	Varijabla	Verbalna agresivnost			Fizička agresivnost		
		Beta	R^2	ΔR	Beta	R^2	ΔR
1	Dob	-.200**			.148*		
	Obrazovanje	.008			-.112		
			.039**	.039**		.021*	.021*
2	Dob	-.099			.216**		
	Obrazovanje	-.011			-.117*		
	Osobno samopoštovanje	.005			.040		
	Kolektivno samopoštovanje	.139**			.155**		
	Deskriptivne norme	.342**			-.040		
	Preskriptivne norme	.119			.202**		
			.238**	.200**		.079**	.058**

Legenda:

* - značajnost $p < .05$

** - značajnost $p < .01$

Dobiveni rezultati u skladu su s prvom hipotezom jer postoji značajan pozitivan doprinos kolektivnog samopoštovanja u objašnjenju obje vrste agresivnosti, dok druga hipoteza nije potvrđena. Osobno samopoštovanje nema nikakav značajan doprinos u

objašnjenju agresivnog ponašanja kod navijača. Dakle, hoće li se oni ponašati na taj način sasvim je neovisno o njihovom osobnom samopoštovanju.

Treća hipoteza djelomično je potvrđena jer deskriptivne norme nemaju značajan doprinos u predviđanju fizičke agresivnosti, no imaju značajan doprinos u predviđanju verbalne. S preskriptivnim normama situacija je obrnuta, odnosno one su značajan prediktor fizičke agresivnosti, ali ne i verbalne.

RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi ulogu samopoštovanja i grupnih normi u objašnjenju agresivnosti na primjeru pripadnika navijačke skupine. Zbog dostupnosti i osobnog interesa, kao navijačku skupinu odabrali smo zagrebačke Bad Blue Boyse. Istraživanja na strukturiranim skupinama vrlo su česta zbog činjenice da su grupe sa svojim karakteristikama fenomen koji vrijedi istraživati. Navijačka skupina (kao grupa) ima sve karakteristike grupe: osim veličine i strukture, vjerojatno je da ima vođu (ili više njih), u grupi postoji hijerarhija položaja, usmjerena je prema nekim ciljevima i članovi se doživljavaju kao pripadnici grupe te ih za nju veže snažan osjećaj pripadnosti.

Doprinos kolektivnog samopoštovanja u objašnjenju agresivnog ponašanja

Osim grupne pripadnosti, Wann i suradnici (2001; prema Dušanić, 2013) navode da postoji više motiva za navijanjem poput uzbuđenja, zabave, bijega od dosade, ali i samopoštovanja. Kad govorimo o grupama govorimo o kolektivnom samopoštovanju koje je vezano za socijalni identitet, odnosno stupanj identifikacije s grupom. Nekoliko istraživanja bavilo se pitanjem socijalnog identiteta i kolektivnog samopoštovanja te njihove povezanosti s normama i agresivnošću. Wann i suradnici (1999) su se usredotočili na agresivnost navijača i povezali je sa socijalnim identitetom. Nalazi upućuju na to da su oni navijači koji se identificiraju s timom i koji imaju izraženiji socijalni identitet agresivniji, ali samo prema suparničkom timu. I u našem istraživanju je kolektivno samopoštovanje povezano s obje vrste agresivnosti, fizičkom i verbalnom, te ima značajan statistički doprinos u objašnjenju obje vrste agresivnosti, čime je potvrđena prva hipoteza. Međutim, i naše je istraživanje kao

cilj agresivnog ponašanja imalo određene „vanjske neprijatelje” skupine, poput suparničkog tima, policije i Uprave kluba. Pripadnici BBB-a se doživljavaju kao pripadnici skupine koju vole i poštuju, što govori puno o njihovom socijalnom identitetu. Budući da svoju grupu žele vidjeti i doživjeti što povoljnije kako bi i vlastito samopoštovanje podigli na neku višu razinu, oni se uspoređuju s drugim skupinama poput gore navedenih. Međutim, ni istraživanje Wana i suradnika (1999) ni naše istraživanje ne odgovaraju na pitanje razlikuju li se navijači od ostale populacije po nekoj općoj agresivnosti i sklonosti agresivnom ponašanju, stoga bi to trebao biti jedan od mogućih smjerova za buduća istraživanja u ovom području.

Doprinos osobnog samopoštovanja u objašnjenju agresivnog ponašanja

Osobno samopoštovanje se u ovom slučaju nije pokazalo bitnom varijablom za predviđanje agresivnog ponašanja. Budući da su osobno i kolektivno samopoštovanje dva odvojena konstrukta, očekivali smo značajan doprinos oba u predviđanju agresivnog ponašanja, ali u različitim smjerovima. Diskriminacijom drugih vanjskih grupa pojedinac povećava svoje kolektivno samopoštovanje jer se doživljava kao pripadnik vlastite, bolje skupine. No, to (u teoriji) vrijedi u slučaju niskog osobnog samopoštovanja jer u tom slučaju pojedinac time djeluje na vlastito mišljenje o sebi kao vrijednoj osobi. Međutim, uz visoko osobno samopoštovanje pojam o sebi nije ugrožen niti od drugih, vanjskih skupina pa pojedinac nema potrebe ponašati se agresivno ili neprijateljski prema drugim grupama. U tom bi slučaju visoko osobno samopoštovanje bilo svojevrsan zaštitni faktor zbog kojeg osoba ne bi imala potrebu diskriminirati druge osobe ili se prema njima ponašati agresivno. U nekim istraživanjima su dobiveni slični rezultati, pri čemu su pojedinci s visokim osobnim samopoštovanjem bili manje skloni diskriminirati vanjske grupe nego pojedinci s niskim osobnim samopoštovanjem (Jelić, 2009). Stoga smo očekivali da će visoko osobno samopoštovanje imati negativan doprinos u predviđanju agresivnog ponašanja, no rezultati pokazuju da doprinosa nema. Naša druga hipoteza time nije potvrđena, odnosno agresivno ponašanje navijača povezano je s njihovim kolektivnim samopoštovanjem i grupnim normama, ali ne i s razinom osobnog samopoštovanja. Na agresivno ponašanje navijača značajan doprinos ima kolektivno samopoštovanje, što znači da je njihova pripadnost skupini

i vlastito vrednovanje te skupine povezano s agresivnošću i to neovisno o razini osobnog samopoštovanja pojedinca.

Doprinos deskriptivnih i preskriptivnih grupnih normi u objašnjenju agresivnog ponašanja

Norme kao nepisana pravila imaju velik utjecaj na ponašanje članova grupe. Jednostavne korelacije među varijablama pokazuju da je povezanost između fizičke agresivnosti i preskriptivnih normi značajna i pozitivna, dok verbalna agresivnost korelira značajno i pozitivno s obje vrste normi. Međutim, u objašnjenju agresivnog ponašanja postoje razlike kojih ćemo se dotaknuti kasnije u raspravi. Značajan doprinos u objašnjenju verbalne agresivnosti imaju samo deskriptivne norme, dok je u situaciji fizičke agresivnosti situacija obrnuta te je značajan doprinos samo preskriptivnih normi. Time je postavljena treća hipoteza djelomično potvrđena.

Neka istraživanja pokazala su da norme igraju važnu ulogu u situacijama kada dolazi do deindividualizacije. U istraživanju Van Hiele i suradnika (2007) dobiveno je da u situaciji kada postoji anonimnost i deindividualizacija salijentan postaje socijalni identitet, a ne osobni. Tada je veća vjerojatnost da će se osoba ponašati na način koji predlažu norme grupe kojoj pripada, a manja vjerojatnost da će slijediti svoje osobne norme. Na primjeru navijača ta je situacija kristalno čista. Homogenost grupe i uzbuđenje koje vlada gomilom na stadionu faktori su koji doprinose, u tom trenutku, smanjenju važnosti osobnog, a povećanju važnosti socijalnog identiteta. Ovisno o normama navijačke skupine i socijalnom identitetu, svaki član koji se u tom trenutku nalazi na stadionu ponašat će se na određeni način. Zani i Kirchler (1991; prema Dušanić, 2007) potvrdili su navedene postavke u istraživanju na preko 500 talijanskih navijača. Dobivene spoznaje idu u prilog teoriji socijalnog identiteta i postavkama o grupnim normama, odnosno potvrđuju da je ispoljavanje agresivnosti vjerojatnije kod navijača fanatika i ako je takvo ponašanje u skladu s normama te grupe.

Zaključujemo da od pojedinačnih varijabli i kolektivno samopoštovanje i norme ponašanja u grupi imaju neku vezu s vjerojatnošću pojavljivanja agresivnog ponašanja. No regresijskom analizom nastojali smo utvrditi kako je skup prediktora povezan sa svakim od dva navedena oblika agresivnog ponašanja. Što se tiče verbalne agresivnosti, kolektivno samopoštovanje i grupne norme značajno predviđaju istu. Verbalna je agresivnost u našem

istraživanju definirana postupcima poput pjevanja pogrdnih pjesama o suparničkom timu i njihovim navijačima i vrijeđanja policije, suparničkog tima i Uprave kluba. Takvo ponašanje u današnjem društvu toliko je prihvaćeno da se gotovo i podrazumijeva i ne doživljava kao oblik verbalne agresivnosti i nasilja. Skandiranje vulgarnih izraza na tribini je svakodnevica već dugi niz godina. Istraživanja Lalića (1993) kod nas i Dušanića (2013) u susjednoj Bosni i Hercegovini pokazuju da su se i devedesetih, kao i danas, s lakoćom tribinama orile psovke, uvrede i pozivi na nasilje. Pitate li navijače, pjesme koje se skandiraju i pjevaju dio su navijačkog rituala (Dušanić, 2013). U te pjesme uklopljeni su mnogi izrazi koji bi se mogli okarakterizirati kao verbalna agresivnost, no navijači u tome ne vide ništa loše. Kao što smo već naveli, jedan od ciljeva navijanja je poniziti protivnike, a ne ih zaista teže ozlijediti, stoga je vjerojatno da se pjesme, uvrede i skandiranja doživljavaju samo na simboličkoj razini, a ne kao doslovni pozivi na nasilje i vandalizam. Korelacija obje vrste normi s verbalnom agresivnošću je značajna, no značajni doprinos u regresijskoj analizi imaju samo deskriptivne norme. Možemo reći da je na stadionu, ako govorimo o verbalnoj agresivnosti, ipak važnije kako se ponašaju ostali pripadnici skupine nego njihova očekivanja i odobravanja ponašanja. Dakle, u situaciji kada je kolektivno samopoštovanje pripadnika skupine visoko, članstvo u skupini je važno, a osobni identitet manje bitan, taj pripadnik skupine vjerojatno će se „povesti za gomilom” i ponašati se onako kako se ponaša većina u tom trenutku, odnosno u ovom konkretnom slučaju prepustiti se pjevanju i skandiranju zajedno s ostalim navijačima, makar to bile svojevrsne uvrede ili vulgarni izrazi. Analizirali smo i pojedine čestice kako bismo utvrdili koji je trenutačni najveći neprijatelj skupine, odnosno prema kome je agresija najizraženija (Prilog 6). BBB-i su trenutačno najagresivniji prema Upravi i vodstvu kluba, na što ukazuju prosječne vrijednosti za čestice „*Pjevanje pogrdnih pjesama o Upravi i čelnim ljudima kluba.*“ ($M=4.39$) i „*Vrijeđanje članova Uprave i čelnih ljudi kluba.*“ ($M=4.37$). Iako su i prosječne vrijednosti čestica koje se odnose na policiju i suparnički tim također više od prosjeka, vidimo da je najveći neprijatelj navijača kluba upravo sama Uprava kluba. Borba protiv privatizacije kluba traje već gotovo 10 godina, otkako je na sastanku BBB-a 2010. godine odlučeno da se bojkotiraju sve važne utakmice iz protesta protiv načina upravljanja klubom i načina kako se vodstvo odnosi prema samim navijačima (BBB, 2012). Danas je taj bojkot prekinut i BBB-i dolaze na stadion te svoje očito nezadovoljstvo iskazuju

na druge načine. Upravo zbog turbulentnog razdoblja tih godina i podjele BBB-a na one koji se protive vodstvu i one koji ga podržavaju, u Skalu agresivnog ponašanja navijača uključili smo i čestice koje se odnose na njihov pojedinačni i grupni sukob s pripadnikom suprotne frakcije vlastite grupe. Međutim, te čestice imaju najmanje prosječne vrijednosti ($M=1.57$ i $M=1.52$) što ukazuje na to da podjela u skupini navijača više nije toliko izražena i da Boysi ne gube energiju na sukobe s drugim pripadnicima skupine, već se usmjeravaju na druge grupe, odnosno na vanjskog neprijatelja skupine.

I kolektivno samopoštovanje i norme doprinose pojavi agresivnog ponašanja, no u slučaju fizičke agresivnosti radi se samo o preskriptivnim normama, odnosno o percipiranim očekivanjima grupe od pojedinca. Pojedinaac s visokim kolektivnim samopoštovanjem bit će pod utjecajem grupnih normi, odnosno očekivanja i ponašanja drugih važnih osoba iz grupe kojoj pripada. Doprinos preskriptivnih normi u ovom slučaju je značajan, što znači da će se pojedinac ponašati agresivno ako procijeni da to od njega očekuje skupina kojoj on pripada i koja mu je važna. Deskriptivne norme u ovom slučaju nisu značajan prediktor fizičke agresivnosti. Pojedinaac ako procijeni da je jedna od grupnih normi odnosno pravila ponašati se fizički agresivno, tući se, uništavati predmete ili dijelove tribine, ponašat će se na takav način. Međutim, naše istraživanje pokazuje da je za fizičku agresivnost manje bitno stvarno ponašanje drugih članova grupe, a više percipirano ponašanje za koje pojedinac misli da drugi članovi grupe odobravaju i očekuju. Oni koji se ponašaju fizički agresivno vjerojatno percipiraju da se to isto od njih očekuje kako bi potvrdili svoje mjesto i članstvo u grupi. Moguće je i da su ti članovi oni s višim statusom koji su zaduženi za pokretanje i organiziranje fizičkih obračuna. Zanimljiv je nalaz o porastu fizičke agresivnosti s porastom dobi. Vjerojatnije je da će se pripadnici skupine agresivno ponašati što su stariji. Jedno od mogućih objašnjenja tog nalaza bilo bi da se od starijih članova koji su duže u grupi očekuje da se više angažiraju i više brane svoj klub i druge navijače, pa da se sukladno tome i agresivnije ponašaju. Ta percepcija očekivanja ne mora nužno biti raširena u grupi, već se možda stariji članovi višeg statusa tako osjećaju, pa je moguće da je to svojevrsan osjećaj duga i dužnosti prema voljenom klubu. Osim toga, vidimo da su članovi grupe uglavnom mlađe osobe (u uzorku je 60 posto ispitanika mlađih od 30 godina). Moguće je da su među

starijima u grupi upravo oni koji su u prosjeku najskloniji agresiji, a da ostali s vremenom grupu napuste kako bi se fokusirali na druga područja života (zaposle se, osnuju obitelj). Stoga oni koji su agresivniji kroz pripadnost grupi nastoje ispoljiti vlastitu agresivnost, budući da je to vjerojatno jedina situacija u kojoj je takvo ponašanje relativno prihvatljivo. No, takav nalaz koji je u suprotnosti s očekivanjima trebalo bi detaljnije istražiti u budućnosti.

Alternativna objašnjenja agresivnog ponašanja navijača

Unatoč značajnosti korelacija i regresijskih analiza, preostaje nam podatak da je za obje vrste agresije objašnjen mali (za fizičku iznimno mali) dio varijance. Očito je da agresivno ponašanje ne možemo objasniti isključivo kolektivnim identitetom i grupnim normama. Branscombe i Wann (1992) bavili su se mogućim objašnjenjima agresije tijekom sportskih događaja. Smatraju da je pobuđenost jedan od ključnih elemenata koji pospješuje vjerojatnost pojave agresivnog ponašanja. Tribina stadiona je primjer situacije u kojoj gužva, buka, vrućina i aktivnost sama po sebi (stajanje, skakanje) mogu intenzivirati agresivnost kada do nje dođe. Navedeno je usko povezano s frustracijskom teorijom Dollarda i suradnika (1939; prema Dušanić, 2013) po kojoj sama frustracija, odnosno nemogućnost ostvarivanja nekog cilja dovodi do agresivnog ponašanja. Danas znamo da frustracija sama po sebi nije jedini i izravni uzrok agresivnosti, no moguće je da djeluje kao pojačivač agresivnog ponašanja u situacijama kada je frustracija izrazito jaka i iznenadna. Osim pretpostavke da agresivnost kreće zbog situacijskih faktora, postoji i pretpostavka da s agresivnim ponašanjem navijači već i dolaze na stadion, odnosno da je agresivno ponašanje naučeno već prije, povezano s nekim crtama ličnosti ili se javlja kao posljedica političkih previranja u državi. Prema Bandurinoj teoriji, agresivno ponašanje uči se preko socijalnog učenja oponašanjem drugih ljudi. Tako agresivno ponašanje može biti naučeno već u djetinjstvu od strane roditelja i obitelji, a potaknuto na tribini kada se igrači i treneri ponašaju na takav način (Dušanić, 2013). Berkowitz (1993) također navodi utjecaj socijalizacije i modela u učenju agresivnog ponašanja. Djeca agresivno ponašanje uče po modelu osobe koja je izuzetno bitna u tom trenutku života – roditelja. Odrastajući, važne osobe se mijenjaju, i dok su u djetinjstvu uzori i modeli roditelji, u adolescenciji su to vršnjaci i druge bliske osobe, ponekad čak i javne poznate osobe. Promatranjem ponašanja drugih važnih osoba i izostankom posljedica

za njihova ponašanja, mladi uče da je u redu, pa čak i poželjno, u mnogim situacijama ponašati se upravo na taj način, čak i u slučaju kada je to ponašanje agresivno i nasilno (Žužul, 1989; prema Bulut, 2006). Pozitivno i negativno potkrepljenje također služi kao neka vrsta dozvole i odobrenja da se agresivno ponašanje i dalje koristi kako bi se postigao neki cilj. Pohvala roditelja djetetu koje se suprotstavilo svojim nasilnicima na isti nasilni način ili čak nedostatak kazne za isto, govori djetetu da se na takve načine rješavaju problemi i agresivnost postaje jedan od načina kako „proći bolje u životu“. Fizičko kažnjavanje djece od strane roditelja ima iste posljedice.

Osim socijalnim učenjem, agresivnost može biti djelomično naslijeđena osobina u vidu sklonosti agresivnom ponašanju koja postaje dominantna u kombinaciji s određenim životnim iskustvima. Količina stresa u vidu egzistencijalnih briga, ali i političko-ekonomskog stanja u državi može biti okidač za agresivno ponašanje zbog gomilanja nezadovoljstva onima na vlasti zbog kojih je kvaliteta života pojedinaca izrazito niska. U kombinaciji s drugim okidačima, ta nakupljena frustracija ispoljava se na različite načine. Lalić (1993) navodi da je u situacijama isključivo sportskog rivaliteta češća pojava simboličkog nasilja, dok zbog društvenog konteksta dolazi do političkih rivalstva te je u tom slučaju češće stvarno nasilje. Politička situacija u kojoj se nalazi klub Dinamo danas nije jednostavna niti povoljna za navijače. Postupci Uprave kluba koji zadnjih 10-ak godina vode prema privatizaciji kluba, nedemokratskom vođenju i zabrani prisustvovanja utakmicama određenim navijačima donose nemire i u grupu navijača (Šantek, 2017). Stoga se među navijačima dogodila pobuna (koja traje još i danas), a koja se manifestira bojkotima utakmica ili pak izazivanjem nereda na istima, provokacijom usmjerenom prema vodstvu kluba, iskazivanjem otpora u pjesmama i napisima na transparentima i pomaganjem navijačima s takozvanih „crnih lista“ da uđu na stadion. Takva atmosfera koja, prema percepciji navijača, guši navijačku slobodu dok vladajući nastoje privatizacijom klub zauzeti za sebe i uzeti ga građanima, zasigurno ne doprinosi smanjenju agresivnosti i provokacija. Stoga bi se iduća istraživanja trebala pozabaviti pitanjem agresivnosti isključivo među navijačima u nekom mirnijem klubu u kojem nema toliko političkih previranja.

Metodološka ograničenja istraživanja

Pri konstruiranju istraživanja odlučili smo se na odabir kvantitativne metode kojom bismo tražili odgovore na postavljena pitanja. Anketna metoda jedan je od najjednostavnijih načina kako o širokom spektru varijabli i predmeta mjerenja dobiti stavove i mišljenja velikog broja ljudi bez našeg izravnog upletanja i utjecaja na rezultate (Milas, 2009). Međutim, ova metoda zahtijeva, s obzirom na predmet mjerenja i ciljnu populaciju, pažljivo odabran uzorak s kojim smo mi samo djelomično zadovoljni. Budući da je anketa bila dostupna preko Interneta, pojavljuje se problem uzorka jer ne možemo biti posve sigurni da su anketu ispunjavali samo i isključivo pripadnici skupine BBB. Isto tako ne možemo znati jesmo li ili nismo prikupili širok spektar pripadnika BBB-a, odnosno jesmo li zahvatili cijelu skupinu, od samog vodstva pa sve do simpatizera skupine. Upravo zbog anonimnosti koju Internet omogućava, anketa je mogla doći do pripadnika bilo koje skupine navijača ili običnog građana koji su istu mogli ispuniti zaista kako god su htjeli. Nastojali smo anketu distribuirati samo u grupama za koje znamo da prate isključivo BBB-i, no ubuduće bi u istraživanjima bila potrebna veća kontrola uzorka tako da anketar osobno ispituje pripadnike skupine te na licu mjesta procijeni da li je ispitanik zaista dio odgovarajućeg uzorka.

Naše istraživanje bavilo se samopoštovanjem i agresivnošću u grupama na primjeru jedne konkretne skupine koju društvo doživljava kao nasilnu i agresivnu. Što je s drugim skupinama? Kakav bi bio doprinos samopoštovanja i normi na primjeru neke druge navijačke skupine ili bilo koje druge skupine koja, poput naše, ima karakteristike grupe i članove koje karakterizira viši socijalni identitet i kolektivno samopoštovanje? Buduća istraživanja trebala bi ići u smjeru otkrivanja veza između navedenih konstrukata na drugim grupama, ali bi trebala nastojati i utvrditi ostale varijable koje bi mogle imati doprinos u objašnjenju agresivnosti, budući da samopoštovanje i norme u našem slučaju objašnjavaju najviše 25% verbalnog agresivnog ponašanja. Neke od drugih varijabli koje bi trebalo uključiti u ovakva istraživanja mogle bi biti socijalizacija u djetinjstvu, percepcija rodničkih odnosa i maskulinitet te konzumacija alkohola.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi ulogu samopoštovanja i normi na agresivno ponašanje na primjeru konkretne skupine navijača – Bad Blue Boysa. U okviru istraživanja konstruirane su i dvije nove skale kako bismo ispitali agresivno ponašanje i norme pripadnika BBB-a. Rezultati istraživanja pokazali su da osobno samopoštovanje nije statistički značajno povezano s agresivnim ponašanjem ove skupine, dok je povezanost kolektivnog samopoštovanja i agresivnog ponašanja statistički značajna.

Potvrđena je prva hipoteza o postojanju značajnog doprinosa kolektivnog samopoštovanja u predviđanju agresivnog ponašanja, dok hipoteza o postojanju značajnog doprinosa osobnog samopoštovanja nije potvrđena. Hipoteza o postojanju značajnih doprinosa normi u predviđanju agresivnog ponašanja djelomično je potvrđena. Najveći doprinos u objašnjenju verbalne agresivnosti imaju deskriptivne norme, dok u objašnjenju fizičke agresivnosti najveći doprinos ima dob (u smjeru suprotnom od očekivanog; s porastom dobi raste i agresivnost), a zatim preskriptivne norme. Zaključno, kolektivno samopoštovanje i norme doprinose objašnjenju i predviđanju agresivnog ponašanja nogometnih navijača, no iako su ti doprinosi značajni, oni su razmjerno niski te ostaje velik dio varijance agresivnog ponašanja navijača kojeg tek treba detaljnije istražiti.

LITERATURA

- Aron, A. i Aron, E.N. (1994). *Statistic for psychology*. New York: Prentice Hall.
- BBB (2012). *Feljton: Kronologija jednog ludila, 3.dio*. <http://www.badblueboys.hr/kronologija-jednog-ludila-3-dio/>
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its causes, consequences and control*. McGraw-Hill, Inc.
- Brown, R. (2006). *Grupni procesi: dinamika unutar i između grupa*. Zagreb: Naklada Slap.
- Bulut, A. (2006). *Agresivnost i privrženost u prijateljskom odnosu srednjoškolaca*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Buss, A.H. i Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 3.
- Cialdini, R.B., Reno, R.R. i Kallgren, C.A. (1990). A Focus Theory of Normative Conduct: Recycling the Concept of Norms to Reduce Littering in Public Places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 1015-1026.
- DeNeve, K.M. i Cooper, H. (1998). The Happy Personality: A Meta-Analysis of 137 Personality Traits and Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 124(2), 197-229.
- Dušanić, S. (2013). *Karakteristike fudbalskih navijača*. NVO Perpetuum mobile - Centar za razvoj mladih i zajednice Banjaluka.
- GNK Dinamo. (n.d.). *Povijest*. <https://gnkdinamo.hr/HR/Klub/Povijest#Menu>
- Hogg, M.A. i Reid, S. A. (2006). Social Identity, Self-Categorization, and the Communication of Group Norms. *Communication Theory*, 16, 7–30.
- Jelić, M. (2008). *Odnos samopoštovanja i motiva samopoimanja*. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Jelić, M. (2009). Is self-esteem predictor of in-group bias and out-group discrimination? *Review of Psychology*, 16(1), 9-18.
- Jelić, M. (2009). Validacija hrvatske verzije Skale socijalnog samopoštovanja. *Migracijske i etničke teme*, 25(3), 237-262.
- Klišmanić – Mrak, K. (2014). *Odnos samosuosjećanja i samopoštovanja s emocionalnom regulacijom i kontrolom*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Krajačić, A. (2016). *Sve je za pet kad si cura i voliš nogomet: Socijalni identitet navijačica grupe "Bad Blue Boys"*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

- Lalić, D. (1993). *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: AGM.
- Lalić, D. i Biti, O. (2008). Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i Hrvatskoj. *Politička misao*, 45(3-4), 247-272.
- Luhtanen, R., i Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Zagreb: Naklada Slap.
- Pilić, D. (2002). *Agresivnost ekstremnih nogometnih navijača*. Magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Petz i sur. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Petz, B., Kolesarić, V. i Ivanec, D. (2012). *Petzova statistika: Osnovne statističke metode za nematematičare*. Zagreb: Naklada Slap.
- Silva, A. i John, P. (2017) *Social norms don't always work: An experiment to encourage more efficient fees collection for students*. PLoS ONE 12(5).
- Šantek, G.P. (2017). *Dinamo – to smo mi! Antropološki ogledi o Dinamu i njegovim navijačima*. FFZG press.
- Tofant, J. (2004). *Povezanost nacionalnog identiteta s osobnim i kolektivnim samopoštovanjem*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Van Hiel, A., Hautman, L., Cornelis, I. i De Clercq, B. (2007). Football Hooliganism: Comparing Self-Awareness and Social Identity Theory Explanations. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 17, 169–186.
- Wann, D.L., Peterson, R.R., Cothran, C. i Dykes, M. (1999). Sport fan aggression and anonymity: The importance of team identification. *Social behavior and personality*, 27(6), 597-602.
- Wann, D.L., Carlson, J.D. i Schrader, M.P. (1999). The impact of team identification on the hostile and instrumental verbal aggression of sport spectators. *Journal of social behavior and personality*, 14(2), 279-286.

PRILOZI

Prilog 1

Skala agresivnog ponašanja navijača

Pred Vama se nalaze rečenice koje opisuju neka od ponašanja koja se događaju **prije, za vrijeme i poslije utakmice**. Molimo Vas da kraj svake rečenice zaokružite pripadajući broj ovisno o tome koliko se često Vi ponašate na navedeni način. Ovdje nema točnih i netočnih odgovora te Vas podsjećamo da su svi odgovori koje date u potpunosti anonimni.

1 – nikad 2 – rijetko 3 – ponekad 4 – često 5 – vrlo često

1. Razbijanje stvari (npr. sjedala na stadionu) iz ljutnje.
2. Pojedinačni fizički sukob s navijačem suparničkog tima.
3. Grupni fizički sukob s navijačem suparničkog tima.
4. Pojedinačni fizički okršaj s policijom.
5. Grupni fizički okršaj s policijom.
6. Pojedinačni fizički sukob s drugim BBB.
7. Grupni fizički sukob s drugim BBB.
8. Vrijeđanje navijača suparničkog tima.
9. Vrijeđanje policije.
10. Vrijeđanje članova Uprave i čelnih ljudi kluba.
11. Pjevanje pogrdnih pjesama o Upravi i čelnim ljudima kluba.
12. Pjevanje pogrdnih pjesama o suparničkom timu.
13. Pjevanje pogrdnih pjesama o navijačima suparničkog tima.
14. Natjecanje s drugim suparničkim navijačima tko će napraviti veće izgrede.
15. Nošenje transparenta i zastava koje izražavaju nezadovoljstvo čelnim ljudima kluba.
16. Nošenje transparenta i zastava koje su uvredljive za navijače suparničkog tima.
17. Bacanje pirotehničkih sredstava na teren.
18. Bacanje različitih predmeta na policiju.
19. Bacanje različitih predmeta na suparničke navijače.
20. Razbijanje i oštećivanje vozila, stadiona ili drugih predmeta.
21. Počinjenje bilo kakvog ponašanja koje je za posljedicu imalo privođenje od strane policije.

Prilog 2

Matrica faktorske strukture skale agresivnog ponašanja navijača na 21 čestici

Čestice	1.faktor	2.faktor	3.faktor	4.faktor
Razbijanje stvari (npr. sjedala na stadionu) iz ljutnje.	.587			.501
Pojedinačni fizički sukob s navijačem suparničkog tima.	.831			
Grupni fizički sukob s navijačem suparničkog tima.	.837			
Pojedinačni fizički okršaj s policijom.	.794			
Grupni fizički okršaj s policijom.	.839			
Pojedinačni fizički sukob s drugim BBB.	.569			.651
Grupni fizički sukob s drugim BBB.	.524			.581
Vrijedanje navijača suparničkog tima.		.852		
Vrijedanje policije.		.728		
Vrijedanje članova Uprave i čelnih ljudi kluba.		.748		-.454
Pjevanje pogrđnih pjesama o Upravi i čelnim ljudima kluba.		.763		-.421
Pjevanje pogrđnih pjesama o suparničkom timu.		.854		
Pjevanje pogrđnih pjesama o navijačima suparničkog tima.		.881		
Natjecanje s drugim suparničkim navijačima tko će napraviti veće izgrede.			.520	.427
Nošenje transparenta i zastava koje izražavaju nezadovoljstvo čelnim ljudima kluba.			.726	
Nošenje transparenta i zastava koje su uvredljive za navijače suparničkog tima.			.750	
Bacanje pirotehničkih sredstava na teren.	.654		.501	
Bacanje različitih predmeta na policiju.	.774		.443	
Bacanje različitih predmeta na suparničke navijače.	.790			.415
Razbijanje i oštećivanje vozila, stadiona ili drugih predmeta.	.636			.523
Počinjenje bilo kakvog ponašanja koje je za posljedicu imalo privođenje od strane policije.	.793			

Prilog 3

Matrica faktorske strukture skale agresivnog ponašanja navijača od 18 čestica

Čestice	Faktor fizičke agresivnosti	Faktor verbalne agresivnosti
Razbijanje stvari (npr. sjedala na stadionu) iz ljutnje.	.657	
Pojedinačni fizički sukob s navijačem suparničkog tima.	.823	
Grupni fizički sukob s navijačem suparničkog tima.	.815	
Pojedinačni fizički okršaj s policijom.	.774	
Grupni fizički okršaj s policijom.	.776	
Pojedinačni fizički sukob s drugim BBB.	.632	
Grupni fizički sukob s drugim BBB.	.585	
Bacanje pirotehničkih sredstava na teren.	.693	
Bacanje različitih predmeta na policiju.	.797	
Bacanje različitih predmeta na suparničke navijače.	.828	
Razbijanje i oštećivanje vozila, stadiona ili drugih predmeta.	.713	
Počinjene bilo kakvog ponašanja koje je za posljedicu imalo privođenje od strane policije.	.766	
Vrijedanje navijača suparničkog tima.		.833
Vrijedanje policije.		.724
Vrijedanje članova Uprave i čelnih ljudi kluba.		.814
Pjevanje pogrđnih pjesama o Upravi i čelnim ljudima kluba.		.825
Pjevanje pogrđnih pjesama o suparničkom timu.		.799
Pjevanje pogrđnih pjesama o navijačima suparničkog tima.		.832

Prilog 4

Skala subjektivnih grupnih normi

Niže navedene tvrdnje odnose se na očekivanja i ponašanja grupe Bad Blue Boys prije, tijekom i /ili nakon utakmice.

Molimo Vas da uz niže navedene tvrdnje izrazite svoj stupanj slaganja, na način da uz svaku tvrdnju odaberete jedan od brojeva.

1 – izrazito se ne slažem

2 – djelomično se ne slažem

3 – niti se slažem niti se ne slažem

4 – djelomično se slažem

5 – izrazito se slažem

1. Drugi Bad Blue Boysi se ponašaju agresivno prema policiji.	1 2 3 4 5
2. Drugi Bad Blue Boysi se ponašaju agresivno prema navijačima suparničkog tima.	1 2 3 4 5
3. Drugi članovi moje skupine viču pogrдне i uvredljive nazive prema Upravi i čelnim ljudima Dinama.	1 2 3 4 5
4. Od Bad Blue Boysa se očekuje da vrijeđaju i pogrđnim nazivima nazivaju suparnički tim i njegove navijače.	1 2 3 4 5
5. Drugi članovi moje skupine od mene očekuju pjevanje pogrđnih pjesama o policiji i/ili vrijeđanje policije.	1 2 3 4 5
6. Drugi pripadnici Bad Blue Boysa od mene očekuju da se ponašam agresivno prema navijačima suparničkog tima.	1 2 3 4 5
7. Od Bad Blue Boysa se očekuje agresivno ponašanje prema Upravi i čelnim ljudima Dinama.	1 2 3 4 5
8. Drugi članovi moje skupine vrijeđaju policiju i/ili pjevaju pogrдне pjesme o njima.	1 2 3 4 5
9. Drugi pripadnici Bad Blue Boysa od mene očekuju vikanje pogrđnih i uvredljivih naziva prema Upravi i čelnim ljudima Dinama.	1 2 3 4 5
10. Drugi članovi moje skupine izvikuju pogrдне nazive prema suparničkom timu i njegovim navijačima.	1 2 3 4 5
11. Drugi pripadnici Bad Blue Boysa od mene očekuju agresivno ponašanje prema policiji.	1 2 3 4 5
12. Drugi članovi moje skupine se ponašaju agresivno prema Upravi i čelnim ljudima Dinama.	

Prilog 5

Matrica faktorske strukture skale subjektivnih normi

Čestice	Faktor deskriptivnih normi	Faktor preskriptivnih normi
Drugi Bad Blue Boysi se ponašaju agresivno prema policiji.	.603	
Drugi Bad Blue Boysi se ponašaju agresivno prema navijačima suparničkog tima.	.675	
Drugi članovi moje skupine viču pogrdne i uvredljive nazive prema Upravi i čelnim ljudima Dinama.	.626	
Drugi članovi moje skupine vrijeđaju policiju i/ili pjevaju pogrdne pjesme o njima.	.635	
Drugi članovi moje skupine izvikuju pogrdne nazive prema suparničkom timu i njegovim navijačima.	.645	
Drugi članovi moje skupine se ponašaju agresivno prema Upravi i čelnim ljudima Dinama.	.530	
Od Bad Blue Boysa se očekuje da vrijeđaju i pogrđnim nazivima nazivaju suparnički tim i njegove navijače.		.563
Drugi članovi moje skupine od mene očekuju pjevanje pogrđnih pjesama o policiji i/ili vrijeđanje policije		.836
Drugi pripadnici Bad Blue Boysa od mene očekuju da se ponašam agresivno prema navijačima suparničkog tima.		.805
Od Bad Blue Boysa se očekuje agresivno ponašanje prema Upravi i čelnim ljudima Dinama.		.637
Drugi pripadnici Bad Blue Boysa od mene očekuju vikanje pogrđnih i uvredljivih naziva prema Upravi i čelnim ljudima Dinama.		.795
Drugi pripadnici Bad Blue Boysa od mene očekuju agresivno ponašanje prema policiji.		.758

Prilog 6

Prikazi aritmetičkih sredina i standardnih devijacija za svaku od čestica u Skali agresivnog ponašanja nogometnih navijača

Čestice	M	SD
Razbijanje stvari (npr. sjedala na stadionu) iz ljutnje.	1.780	.966
Pojedinačni fizički sukob s navijačem suparničkog tima.	2.507	1.253
Grupni fizički sukob s navijačem suparničkog tima.	2.638	1.287
Pojedinačni fizički okršaj s policijom.	1.948	1.109
Grupni fizički okršaj s policijom.	2.374	1.182
Pojedinačni fizički sukob s drugim BBB.	1.568	.944
Grupni fizički sukob s drugim BBB.	1.516	.989
Vrijeđanje navijača suparničkog tima.	4.281	1.023
Vrijeđanje policije.	3.881	1.163
Vrijeđanje članova Uprave i čelnih ljudi kluba.	4.374	1.106
Pjevanje pogrđnih pjesama o Upravi i čelnim ljudima kluba.	4.389	1.090
Pjevanje pogrđnih pjesama o suparničkom timu.	4.200	1.039
Pjevanje pogrđnih pjesama o navijačima suparničkog tima.	4.316	.944
Natjecanje s drugim suparničkim navijačima tko će napraviti veće izgrede.	2.145	1.382
Nošenje transparenta i zastava koje izražavaju nezadovoljstvo čelnim ljudima kluba.	3.397	1.489
Nošenje transparenta i zastava koje su uvredljive za navijače suparničkog tima.	2.742	1.484
Bacanje pirotehničkih sredstava na teren.	2.455	1.513
Bacanje različitih predmeta na policiju.	2.145	1.308
Bacanje različitih predmeta na suparničke navijače.	2.400	1.365
Razbijanje i oštećivanje vozila, stadiona ili drugih predmeta.	1.733	1.141
Počinjenje bilo kakvog ponašanja koje je za posljedicu imalo privođenje od strane policije.	2.203	1.260